

4

Vol. 4
Winter 2023
P.P: 141-168

Research Paper

Received:
21 October 2023
Accepted:
08 December 2023

Prioritizing the incentives of the Family and Youth Protection Law for the 7th Development Plan in the form of upstream documents with a strategic foresight approach

Ali Karami¹ | Jamaloddin Aberoomand²

Abstract

Purpose: This research has been written with the aim of prioritizing the incentives proposed in the family and youth protection law in the form of upstream documents with a strategic foresight approach.

Method: This research has reached its conclusion in three steps. In the first step, the meta-analysis method was used to understand the current situation, in the second step, by document study, the existing documents regarding the subject were examined, and finally, in the third step, by using It has identified key and important incentives from the Delphi technique.

Findings: In this research, after reviewing the upstream documents and identifying their emphasis on the issue of population youth, the incentives proposed in the law were counted and using the opinions of experts, key incentives were selected through five Delphi steps. In the continuation of the work, after identifying the four crises, incentives were proposed to the policy maker apart from the incentives proposed in the law.

Conclusion: In this research, an attempt was made to institutionalize the proposition that the time has come to end the method of cross-sectional action and trial and error in this field, and considering the existing limitations, effective factors should be extracted in order to design a comprehensive framework for policy making. By means of it, you can survive this important crossing.

Keywords: strategic foresight, 7th development plan, upstream documents, population youth

1. Phd student of Future Studies, Faculty & Research Institute of Hazrat Vali-e-Asr, Imam Hossein University, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor, Faculty & Research Institute of Hazrat Vali-e-Asr, Imam Hossein University, Tehran, Iran.

اولویت‌دهی مشوق‌های قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت برای برنامه هفتم توسعه در قالب اسناد بالادستی با رویکرد آینده‌نگاری راهبردی

علی کرمی^{۱*} | جمال‌الدین آبرومند^۲

چکیده

هدف: این پژوهش باهدف، اولویت‌دهی به مشوق‌های مطروحه در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در قالب اسناد بالادستی با رویکرد آینده‌نگاری به رشته تحریر درآمده است. روش: این پژوهش با بهره‌گیری از سه روش به نتیجه رسیده است. در گام نخست با استفاده از روش فراتحلیل دست به شناخت وضع موجود زده، در گام دوم با مطالعه اسنادی، اسناد موجود در خصوص موضوع را بررسی کرده و در نهایت در گام سوم با استفاده از تکنیک دلفی مشوق‌های کلیدی و مهم را شناسایی کرده است.

یافته‌ها: در این پژوهش بعد از بررسی اسناد بالادستی و شناسایی تأکیدات آنها در خصوص بحث جوانی جمعیت، مشوق‌های مطروحه در قانون احصاء شده و با استفاده از نظرات کارشناسان مشوق‌های کلیدی طی پنج مرحله دلفی انتخاب شدند. در ادامه کار بعد از شناسایی بحران‌های چهارگانه، مشوق‌هایی فارغ از مشوق‌های مطروحه در قانون به سیاست‌گذار پیشنهاد شد.

نتیجه‌گیری: در این پژوهش سعی شد تا این گزاره نهادینه شود که زمان پایان‌دادن به شیوه عمل مقطعی و آزمون‌وخطا در این حوزه به سر آمده و باید با توجه به محدودیت‌های موجود، عوامل مؤثر به‌منظور طراحی چارچوبی جامع برای سیاست‌گذاری استخراج گردد تا به‌وسیله آن بتوان از این گذرگاه مهم جان سالم بدر برد.

کلیدواژه‌ها: آینده‌نگاری راهبردی، برنامه هفتم توسعه، اسناد بالادستی، جوانی جمعیت.

۴

دوره چهارم
زمستان ۱۴۰۲
صص: ۱۶۸-۱۴۸

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۰۷/۲۹
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۲/۰۹/۱۷

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری آینده پژوهی، دانشکده و پژوهشکده حضرت ولی عصر(عج)، دانشگاه امام حسین(ع)، تهران، ایران. Ali.karami@ihu.ac.ir
۲. استادیار، گروه آینده پژوهی، دانشکده و پژوهشکده حضرت ولی عصر(عج)، دانشگاه امام حسین(ع)، تهران، ایران.

مقدمه و بیان مسئله

از آغاز سال ۱۳۹۱ موضوع کاهش روزافزون جمعیت کشور به دغدغه‌ای برای مدیران و مسئولان نظام جمهوری اسلامی تبدیل شد و آنان را به تکاپو برای اصلاح سیاست جمعیتی کشور واداشت. با بازتاب نگرانی‌های کارشناسان و مسئولان کشور در زمینه کاهش جمعیت به مقام معظم رهبری ایشان نیز در دیدار با مسئولان و کارگزاران نظام بر ضرورت تجدیدنظر در سیاست تهدید نسل تأکید کردند و بیان داشتند که از سال ۷۱ به این طرف، کشور باید سیاست را تغییر می‌داد؛ اما دچار خطا شد و دست به این تغییر نزد.

با وجود اینکه بیش از ده سال از توقف اجرای سیاست‌های تحدید نسل و اجرای سیاست‌های حمایتی جمعیت می‌گذرد؛ با نگاه به آمارهای رسمی منتشر شده، می‌توان متوجه شد که این سیاست‌ها نه تنها کارگر نبوده‌اند، بلکه سال به سال نرخ مولید روبه کاهش است. از این رو، از سال ۱۴۰۰ و با تصویب قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، دولت سیزدهم سیاست‌های حمایتی خود را در خصوص جوانی جمعیت بر اساس قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت که در سال ۱۴۰۰ به تصویب رسید، در پیش گرفت و بر مبنای مشوق‌های ۱۳۴ گانه مطروحه در متن قانون، فعالیت‌های خود را آغاز کرد تا بتواند جلوی سقوط نرخ باروری را بگیرد.

با صدور سیاست‌های کلی برنامه هفتم در سال ۱۴۰۱ و بیان سیاست کلی جمعیتی توسط مقام معظم رهبری (افزایش نرخ باروری و مولید به حداقل ۲ و نیم طی پنج سال با حمایت همه جانبه از فرزندآوری و رفع موانع و ایجاد مشوق‌های مؤثر و اصلاح فرهنگی)، وظیفه دولت سنگین‌تر از قبل شد. چرا که بعد از بررسی آمارها رسیدن به نرخ ۲,۵ با توجه به شرایط فعلی امری بسیار دشوار به حساب می‌آید، چرا که برای رسیدن به این عدد باید میزان مولید در پایان برنامه هفتم توسعه، از ۱,۰۷ میلیون به ۱,۵۳ میلیون برسد. از این رو لازم است تا به منظور تحقق این مهم، دولتمردان تمام ظرفیت‌های در دسترس را بسیج کنند تا به این عدد نزدیک شوند. اتفاقی که به واسطه محدودیت مخلف با چالش‌های جدی مواجه خواهد بود، برای مثال در سال ۱۴۰۱ بودجه ۱۱,۵ همتی را برای این امر تعیین کرد؛ اما متأسفانه تقریباً مبلغی بسیار ناچیزی (حدود ۵٪) از آن تخصیص پیدا کرد. نکته عجیب‌تر این است که در بودجه سال ۱۴۰۲ این مبلغ نه تنها افزایش پیدا نکرد، بلکه تا ۷,۵

همت کاهش پیدا کرد و امروز که نیمی از سال سپری شده است، میزان تخصیصی این بودجه بسیار ناچیز بوده است.

از این رو بر دولت لازم است تا از میان مشوق‌های موجود، مشوق‌هایی را انتخاب کند که متناسب با داشته‌ها است و بیشترین میزان اثرگذاری را داشته باشند. پژوهش پیش رو، با استفاده از تکنیک دلفی و بهره‌گیری از نظرات کارشناسان و فعالان حوزه جمعیت، در پی پاسخ به این پرسش است که از میان ۱۳۴ مشوق مطرح در متن قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، کدام مشوق‌ها بالاترین میزان اهمیت و عدم قطعیت را دارند، تا دولت بتواند با توجه به ظرفیت‌های خود، به اهداف بالادستی تعریف شده در اسناد بالادستی برسد و در راستای ساخت آینده بر اساس آن مشوق‌ها اقدام نماید.

مبانی نظری پژوهش

سیاست جمعیتی

سیاست جمعیتی مجموعه اصول، تدابیر و تصمیم‌های مدون جمعیتی است که یک دولت در کشور خود در پیش می‌گیرد و حدود فعالیت‌هایش را درباره مسائل جمعیتی یا اموری که نتایج جمعیتی دارند، تعیین می‌کند. (پژوهشکده آینده‌پژوهی در سلامت وزارت بهداشت، ۲۰۱۳) هدف سیاست جمعیتی، منطقی کردن و هماهنگ ساختن دگرگونی‌های جمعیتی با شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه برای رسیدن به رفاه و بهروزی بیشتری جمعیت است. منظور از سیاست جمعیتی، صرفاً تحدید موالید نیست، بلکه مفهوم آن گسترده‌تر است و به همه ابعاد جمعیت از جمله ساخت، اندازه، حرکات، اجزا، آمار حیاتی، مهاجرت، باروری، مرگ و میر، تنظیم موالید، فعالیت و اشتغال می‌شود. (تقوی، ۱۹۹۹، ۱۴۳)

سیاست‌های جمعیتی به چند اعتبار قابل تقسیم بندی هستند:

۱. از نظر اجرا، به سیاست‌های مستقیم و آشکار و سیاست‌های غیرمستقیم و با واسطه تقسیم می‌شوند. برای مثال تشویق موالید، مبارزه با مرگ، پیشگیری از بارداری و... از قسم اول و سیاست‌های عمومی اجتماعی-اقتصادی از قسم دوم هستند.

۲. از نظر ماهیت، به دو جنبه کمی و کیفی تقسیم می‌شوند. سیاست‌های کمی به ازدیاد یا کاهش جمعیت و... مربوط می‌شود و سیاست‌های کیفی با تندرستی جمعیت‌ها، نظارت بر ازدواج، بهداشت و تأمین اجتماعی و... در ارتباط است.

۳. از نظر دامنه، در دو سطح کلان و خرد تقسیم می‌شوند. سیاست‌های کلان در بسیاری از آثار با عنوان نظریه‌های جمعیت‌شناسی بررسی می‌شوند. از سویی دیگر سیاست‌های جمعیتی خرد سیاست‌هایی است که در سطح محدودتر اجرا می‌شود، یعنی به‌جای اجرا در کل جامعه، بخشی از آن را هدف قرار می‌دهد. (تقوی، ۱۹۹۹، ۱۴۷)

اسناد بالادستی و توالی طولی و عرضی آنها و طرح موضوع جمعیت

عالی‌ترین سند کشور، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است. این قانون که در سال ۱۳۵۸ تصویب شده است، ماده صریحی در خصوص بحث جمعیت ندارد و در چند تبصره به بحث خانواده و جایگاه زن و مادر پرداخته است.

تصویر ۱) توالی طولی و عرضی اسناد بالادستی

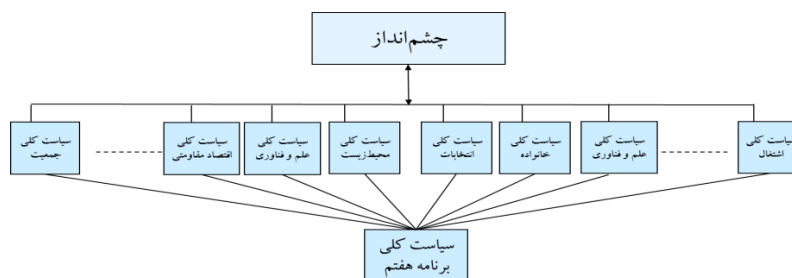
لایه بعدی و پایین‌تر از قانون اساسی، سیاست‌های کلی قرار دارند. سیاست‌های کلی، بنا بر آنچه قانون اساسی در اصل ۱۱۰ بیان کرده است، از اختیارات رهبری است که بعد از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام می‌توانند این سیاست‌ها را ابلاغ نمایند. حال خود این سیاست‌های

کلی، سلسله مواردی را شامل می‌شود که با در لحاظ گرفتن محتوای آنها و مدت زمان معتبر بودنشان، می‌توانند تقدم و تاخر پیدا کنند. به نظر نگارنده، بعد از مطالعه سیاست‌های کلی صادر شده از جانب مقام معظم رهبری این چنین فهمیده می‌شود که سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (با فرض تصویب و ابلاغ نسخه نهایی از جانب مقام معظم رهبری) با توجه به مفاهیم و سرفصل‌های موجود در آن (مباحث بنیادین و فلسفی انقلاب اسلامی) و مدت اعتبارش (۵ دهه)، حکم بالادست‌ترین سند کشور، در بخش سیاست‌های کلی را دارد.

مرتب‌به بعدی اختصاص به بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی دارد. در بیانیه گام دوم انقلاب، در قالب توصیه‌های هفت‌گانه رهبری به ملت ایران، علاوه بر تبیین ضمنی مسائل عمومی، راهکارهایی نیز بیان شده است که می‌توان از آنها در تدوین احکام سیاستی استفاده کرد. (رهنورد، ۲۰۲۲، ۲۶)

مرتب‌به بعدی در سیاست‌های کلی، سیاست‌های کلی موضوعی است که در موضوعات مختلف به صورت اختصاصی از جانب مقام معظم رهبری ابلاغ شده‌اند. این سیاست‌های کلی در مواجهه با یکدیگر دارای نوعی هم‌تراز افقی و عمومی هستند. هم‌تراز عبارت است از درجه برآزش، همسویی و انسجام سیاست‌های کلی به صورت عمودی و افقی. ایجاد همسویی و چسبندگی بین سیاست‌های کلی در سطوح مختلف را هم‌تراز عمودی می‌گویند. ایجاد هم‌تراز بین سیاست‌های کلی هم‌سطح را هم‌تراز افقی گویند. (رهنورد، ۲۰۲۲، ۲۸)

نمودار ۱) توالی عرضی سیاست‌های کلی و ارتباط آنها با سیاست‌های کلی برنامه هفتم

همان‌طور که در تصویر بالا مشاهده می‌شود، سیاست‌های کلی برنامه هفتم توسعه باید ضمن همسویی عمودی با دیگر سیاست‌های کلی بخشی‌نگر، نباید با دیگر سیاست‌های کلی برنامه‌های

توسعه در تعارض باشد. در عوض سیاست‌های کلی باید مکمل و متمم هم باشند تا بتوانند در یک الگوی پیکره‌ای، نقش خود را در تعامل با یکدیگر و در جهت تحقق اهداف چشم‌انداز ایفا کنند. بعد از قانون اساسی و سیاست‌های کلی، در سومین لایه قانون قرار دارد. قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در آبان ۱۴۰۰ در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید. این قانون در ۷۳ ماده جوانب مختلف بحث حمایت از خانواده و جوانی جمعیت را مورد مذاقه قرار داده است و با ارائه ۱۳۴ مشوق در حوزه‌های مختلف موضوع نگاه نسبتاً جامعی را به این بحث داشته است. در نهایت و به‌منظور تکمیل پازل سیاست‌گذاری، دولت سیزدهم در اردیبهشت ۱۴۰۲ با ارائه لایحه پیشنهادی خود در خصوص برنامه هفتم توسعه به مجلس شورای اسلامی ناظر به اسناد بالادستی گام نهایی را برای تصویب قانون برنامه هفتم توسعه برداشت. دولت سیزدهم در این لایحه در خصوص این مهم فصلی جداگانه اختصاص داده است. در لایحه مذکور و طی ماده ۷۹ بیان شده است که در اجرای بندهای پانزدهم و شانزدهم سیاست‌های کلی برنامه و به‌منظور تحقق اهداف کمی زیر مطابق با احکام این فصل، اقدام می‌شود.

جدول ۱) متغیرهای اعلامی در لایحه برنامه هفتم پیشنهادی دولت در حوزه جمعیت

هدف کمی در پایان برنامه	واحد متعارف	سنجه عملکردی
۱۰۰	هزار نفر	آموزش الگوهای صحیح همسرگزینی و ترغیب ازدواج بهنگام، آسان و پایدار
۱۰	به هزار نفر	ارتقای توانمندی‌ها و مهارت‌های شغلی زنان
۲.۵	نفر	نرخ باروری

در ادامه و ذیل ماده ۸۱ در راستای تحقق این مهم دولت از مجلس شورای اسلامی خواهان دریافت احکام سه گانه‌ای شده است.

از این رو سیاست‌گذار برای اعمال سیاست‌ها و تجویزهای مختلف در حوزه محل بحث (جمعیت)، باید تمام این اسناد را در نظر داشته باشد، چرا که علاوه بر اینکه هر کدام تجویزهای خاص خود را دارند، ممکن است پاسخ برخی از مشکلات و علل ایجاد آن مسئله در دل آن سیاست کلی قرار داشته باشد.

آینده‌نگاری راهبردی

آینده‌نگاری یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم در حوزه آینده‌پژوهی است و قدمت استفاده از این مفهوم را می‌توان همسان با عمر آینده‌پژوهی دانست. آینده‌نگاری، بسیاری از فعالیت‌های اجرایی و مباحث آکادمیک در حوزه آینده‌پژوهی را شامل می‌شود (کشاوری ترک، ۲۰۱۷، ۱۶). آینده‌نگاری راهبردی به‌عنوان یک دورنما، یک حالت نظام‌مند تفکر و یک مجموعه‌ای از فعالیت‌ها تعریف می‌شود که بر پایه فهم ویژگی‌ها، توانایی‌ها، الگوهای رفتار و فضا و وضعیت‌ها برای مانور در محیط اجتماعی استوار است. (Gasper، ۲۰۱۵: ۴۰۶).

بر خلاف آینده‌پژوهی که مسیر خود را از مدیریت راهبردی جدا می‌کند و مفهوم سیستم‌های پویا را نیز کاملاً ملحوظ نمی‌دارد، آینده‌نگاری راهبردی بر هر دو مفهوم اخیر تأکید می‌ورزد و ساخت آینده را هدف اصلی خود قرار داده است. (عیوضی، ۱۴۰۱/۱۰/۰۸). آینده‌نگاری راهبردی دارای ویژگی‌های خاصی و مایزی است که برخی از این ویژگی‌ها عبارت‌اند از: اقدام محوری، پذیرش و گشودگی در مقابل آینده‌های بدیل، مشارکت‌پذیری، فرا رشته و... (عیوضی، ۱۴۰۱/۱۰/۰۸).

پیشینه پژوهش

پژوهشگران در حوزه مباحث جمعیتی و حمایت از خانواده پژوهش‌ها و مطالعات مختلفی در ساحت‌های مختلف موضوع انجام داده‌اند. اکثر پژوهش‌های انجام شده در حوزه موضوعات جزئی و تاکتیکی جمعیتی بوده و ورودی به مباحث راهبردی این کلان بحث نداشته‌اند. از سویی دیگر، پژوهشگرانی هم به مباحث سیاست‌گذاری ورود کرده‌اند، مباحث سیاست‌های کلی جمعیت را از لحاظ مباحث کاربردی مورد بررسی قرار داده‌اند. با تأمل جدی ادبیات، مواردی از پژوهش‌هایی که بیشترین ارتباط را با موضوع مورد بحث یعنی سیاست‌گذاری حوزه حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در سطح راهبردی دارند، به شرح ذیل می‌باشند:

جدول ۲) جدول پیشنهادی ادبیاتی موضوع

<p>در این پژوهش، با استفاده از روش آینده‌پژوهانه طراحی سناریو، چهار سناریوی مختلف نسبت دو عدم قطعیت اختتام فرصت پنجره جمعیت‌نگاری برای رشد اقتصادی و پویایی نرخ باروری و رشد جمعیت و عدم این دو، شناسایی و معرفی شده و ماحصل آن ارائه چهار سناریوی «زاینده آباد»، «نازا آباد»، «زاینده ویران» و «نازا ویران» بوده است. در نهایت پژوهشگران پیشنهادهایی برای وقوع سناریوی مطلوب، ارائه شد.</p>	<p>شمس‌الدین محمد و همکاران، ۲۰۲۲</p>	<p>سناریوهای آینده وضعیت جمعیتی و اقتصادی ایران از دریچه فرصت پنجره جمعیت‌نگاری</p>
<p>این پژوهش با بررسی اسناد بالادستی مختلف به این نتیجه رسیده است که روش ساخت‌یافته‌ای برای تدوین سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه وجود ندارد؛ لذا با اقتباس از فرآیند تدوین خط‌مشی‌های عمومی، فرآیند تدوین احکام سیاستی در پنج مرحله بیان شده است. همچنین در این پژوهش ۲۱ مسئله عمومی اولویت‌دار در خصوص محل بحث شناسایی شده و احکام سیاسی متناظر با آنها تدوین شد.</p>	<p>رهنورد فرج‌الله، ۲۰۲۲</p>	<p>سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه</p>
<p>در این پژوهش، با واکاوی موضوع از منظر مهم‌ترین اصول جرم‌نگاری، این نتیجه حاصل می‌شود که ماهیت این مداخلات با آنچه پیش‌تر در این حوزه صورت می‌گرفت، تفاوت مهمی دارد. به این معنا که قانون‌گذاری در این حوزه با چالش‌های بیشتری مواجه است و ضرورت توجیه این مداخلات را پررنگ‌تر از قبل پیش می‌کشد. در سیر جدید مداخلات، این فرزند‌نیاوری است که موضوع مداخله قرار می‌گیرد. «ممنوعیت عقیم‌سازی»، «ممنوعیت بستن لوله‌های فالوپ»، «دشواری کردن دسترسی به وسایل پیشگیری از بارداری» و «محدودیت بر غربالگری» به‌عنوان تدابیر جدید افزایش جمعیت، باید از صافی‌های جرم‌نگاری عبور داده شوند.</p>	<p>روستایی مهرانگیز و همکاران، ۲۰۲۱</p>	<p>ارزیابی سیاست‌های جمعیتی در سنجه اصول جرم‌نگاری؛ با تأکید بر قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت</p>
<p>در این مقاله با استفاده از نتایج سرشماری‌های نفوس و مسکن و وضعیت کنونی ساختار و تحولات جمعیت، مفاهیم پنجره جمعیتی و سود جمعیتی تبیین و در ایران مورد واکاوی قرار گرفته و تأثیر این متغیرها و مدیریت سرمایه انسانی بر افزایش رشد اقتصادی پایدار و افزایش نرخ باروری در سایه گام دوم انقلاب اسلامی بررسی شده است.</p>	<p>حسین‌زاده جواد، ۲۰۱۸</p>	<p>پنجره جمعیتی، مدیریت سرمایه انسانی و رشد اقتصادی پایدار در گام دوم انقلاب اسلامی ایران</p>

<p>در این مقاله، با استفاده از روش مرور نظام‌مند پژوهش‌هایی انجام‌گرفته در حوزه جوانان در چهار دهه اخیر (۹۲-۱۳۵۰)، به بررسی وضعیت و مسائل جوانان، خلأهای تحقیقاتی و الزامات سیاستی آن در ایران می‌پردازد. مقاله بر این نکته تأکید دارد که تورم جوانی جمعیت نه تنها به لحاظ وزن جمعیتی، بلکه از نظر اقتصادی، اجتماعی و سیاستی نیز حائز اهمیت و سیاست‌گذاری است.</p>	<p>صادقی رسول و همکاران، ۲۰۱۴</p>	<p>تورم جوانی جمعیت در ایران: خلأهای تحقیقاتی و الزامات سیاستی</p>
<p>در این پژوهش با بررسی سیاست‌های جمعیتی ابلاغی مقام معظم رهبری به این نتیجه رسیده شد که در تدوین این سیاست‌ها، هر دو طرف سیاست‌های مستقیم و غیرمستقیم موردتوجه قرار گرفته‌اند و رهبر معظم انقلاب با سیاست‌های خود هم به ابعاد کمی و هم کیفی توجه نموده‌اند. در نهایت راهبردهای پیشنهادی برای دستیابی به منویات مقام معظم رهبری در حوزه جمعیت ارائه شده است.</p>	<p>حق‌دوست اکبر و همکاران، ۲۰۱۳</p>	<p>تحلیل سیاست‌های کلی جمعیت ابلاغی مقام معظم رهبری</p>

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، پژوهش‌های موجود در این حوزه موضوعی، از طرفی به‌خاطر عدم ورود به مباحث راهبردی و از طرف دیگر به‌واسطه نزدیکی زمان صدور لایحه برنامه هفتم توسعه مبتنی بر قانون حمایت از خانواده و برنامه هفتم توسعه، ورود محتوایی نداشته‌اند. از این‌رو طبق فحص نگارنده، در موضوع پژوهش حاضر یعنی اولویت‌دهی مشوق‌های قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت برای برنامه هفتم توسعه با اشراف به اسناد بالادستی و رویکرد ساخت آینده‌پژوهشی انجام نشده و موضوع مطروحه منحصر به فرد می‌باشد.

روش‌شناسی پژوهش

روش مورد استفاده در پژوهش حاضر با توجه به گام‌های مختلف بر سه مرحله تقسیم می‌شود. در گام نخست، با مرور نظام‌مند ادبیات که شامل مطالعه متن قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت اس، گزاره‌های مهم و تأثیرگذار بر محل بحث احصاء و بیان گردید. در ادامه و گام بعدی با استفاده از تکنیک دلفی، اختبار مشوق‌های کلیدی با استفاده از نظر کارشناسان صورت پذیرفت. دلفی یک روش سیستماتیک و تکرارشونده جهت پیش‌بینی آینده است که بر اساس ورودی‌های مستقل از سوی گروهی از کارشناسان و خبرگان عمل می‌کند. هدف این روش جمع‌بندی عقاید گروه کارشناسان و متخصصین در رابطه با وقایع مورد نظر در آینده و رسیدن به یک اتفاق نظر بر اساس دانش ضمنی خبرگان است. (حاجیان، ۲۰۱۶، ۳۰۱)

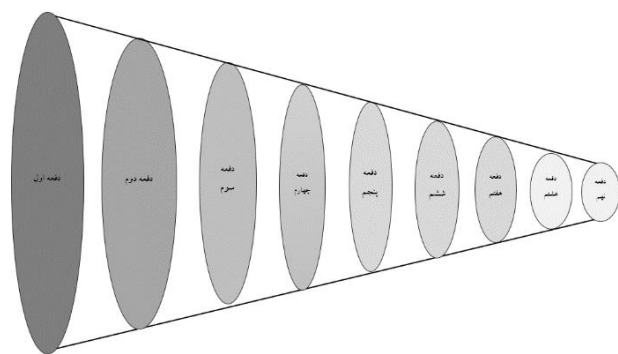
نام دلفی از افسانه‌های معبد آپولو یونان باستان که در جزیره دلفی واقع شده بود، گرفته شده که منشأ الهام الهی آپولو، خدای خورشید و موسیقی است. تکنیک دلفی در اصل بر اساس حدس و گمان، قضاوت و الهام مردم پیشنهاد شد؛ اما به تدریج فرم آموزشی را به دست آورد. این روش برای اولین بار در اواخر دهه ۱۹۵۰ در تحقیقی توسط رند برای بررسی علمی نظرات کارشناسان در مورد پروژه دفاعی نظامی مورداستفاده قرار گرفت. (رحمانی و همکاران، ۲۰۱۹، ۵۱۶)

اجزای اصلی دلفی شامل تکرار یا بازگویی، پرسش‌نامه، متخصصین، بازخورد کنترل شده، گمنامی، آنالیز نتایج، اجماع، زمان و تیم هماهنگ‌کننده است. (احمدی و همکاران، ۲۰۰۷، ۱۷۶)

سیستم کار در روش دلفی، سیستم قیفی است. به این نحو که با هر بار مراجعه به تیم دلفی این قیف توسط تیم تحلیل‌گر که متشکل از حداقل سه نفر تا پنج نفر است، کوچک‌تر می‌شود و مواردی از متغیرها از دایره خارج می‌شوند. حد مطلوب مراجعه به کارشناسان در روش دلفی ۹ بار می‌باشد، البته این به معنای عدم صحت موارد کمتر از این حد نمی‌باشد. (حاجیان، ۱۴۰۱/۱۰/۰۵)

متأسفانه، کنترل روایی و پایایی دلفی آسان نیست، چنان‌که دلفی به دلیل نداشتن شواهدی از پایایی شدیداً مورد انتقاد قرار گرفته است؛ اما با این وجود کاربران دلفی و مجامع علمی صحت نتایج این تکنیک را تأیید نموده‌اند. (احمدی و همکاران، ۲۰۰۷، ۱۸۲)

تصویر ۲) سیر تکمیل تکنیک دلفی

لازم به ذکر است که در پژوهش حاضر، با توجه به اینکه هدف، تعیین مشوق‌های کلیدی و مؤثر بر موضوع از نگاه جامعه هدف است، تیم دلفی از کارشناسانی اختیار شده‌اند که بیشترین

ارتباط را با جامعه دارند و می‌توانند نظر جامعه هدف را بازگو نمایند. از این رو، تیم دلفی متشکل از ۱۰ روحانی درس خارج، استاد و فارغ‌التحصیلان دانشگاه می‌باشند که همگی از کنشگران فعال در عرصه جمعیت می‌باشند. جزئیات تیم دلفی در جدول زیر بیان شده است.

جدول ۳) مشخصات کلی کارشناسان

تعداد	سن	جنسیت	مدرک تحصیلی	وابستگی شغلی
۴	۴۰ تا ۲۸	مرد	حوزوی سطح ۴	کنشگر حوزه جمعیت
۱	۳۰	مرد	فوق لیسانس علوم قرآنی	فعال رسانه ای حوزه جمعیت
۱	۳۵	زن	فوق لیسانس ارتباطات	کنشگر استانی حوزه جمعیت
۱	۳۰	زن	لیسانس حقوق	کنشگر جمعیت
۲	۳۵ تا ۳۰	مرد	دکتری آینده پژوهی	پژوهشگر

یافته‌ها

الف) مشوق‌های کلیدی قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت

در این مرحله با کمک از نظرات کارشناسان و بر اساس دو متغیر میزان اهمیت و میزان عدم قطعیت، مشوق‌های کلیدی مندرج در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت (۱۳۴ مشوق) استخراج شده‌اند که در ادامه به تفکیک مراحل این نظرات ارائه می‌گردد. در اینجا تجدید اشاره به این نکته ضروری است که علت تعیین مشوق‌های کلیدی این است که با توجه به محدودیت‌هایی به واسطه مسائل مالی و ظرفیت‌های اجرایی وجود دارد، دولت نمی‌تواند تمامی مشوق‌های مندرج در قانون را اجرا کند. لذا در این دو سال از اجرای قانون، دولت مشوق‌هایی که راحت‌تر بوده‌اند یا توان اجرایش را داشته انجام داده است، در حالی که ممکن است آن مشوق‌ها تأثیر آنچنانی در تحصیل هدف نداشته باشند؛ از این رو بهتر است دولت ظرفیت‌های محدود خود را در راستای اجرای مشوق‌هایی بسیج کند که بیشترین تأثیر را در افزایش اشتیاق به فرزندآوری دارند. نکته ضروری دیگر این است که به منظور جلوگیری از ایجاد اجحاف در حق مشوق‌هایی که جنس فرهنگی و غیرمستقیم دارند، مشوق‌ها به چهار دسته، مشوق‌هایی که ارتباط مستقیم با جامعه هدف دارند، مشوق‌های زیرساختی، مشوق‌های فرهنگی و مشوق‌هایی که برای بازیگران فعال در عرصه جمعیت است، تقسیم می‌شوند و پروسه دلفی به صورت جداگانه در هر دسته انجام می‌گردد.

مرحله اول دلفی

در این مرحله بعد از جمع‌آوری و میانگین‌گیری از نظرات پنل، ۱۳ مشوق از ۱۳۴ مشوق

موجود از چرخه دلفی خارج شدند.

جدول (۴) مشوق‌ها و نتیجه اولین مرحله دلفی

نوع سیاست	نوع سیاست‌های اجرایی	نوع سیاست		میزان اهمیت					میزان عدم قطعیت					جمع بندی	
		نیابت استقیم یا غایب	توسعه‌ای سای	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5		
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، برنامه های آموزش عمومی	تزیین دیوارن معهد برای تدریس دروس مدیریت خانواده و سبک زندگی	*													9
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، برنامه های آموزش عمومی	تعریف واحدهای درسی مرتبط با خانواده و سبک زندگی ایران-اسلامی توسط دانشگاه فرهنگیان برای آموزش ترم فورت این مهم به دانشجویان این دانشگاه	*													9
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، برنامه های آموزش عمومی	محدود کردن توزیع داروهای سقط به داروخانه های مجاز و ممنوعیت هرگونه خرید، فروش و بخش آن خارج از اسامی داروهای	*													9
سطح جنین و فرزندآوری	مجازت‌های عزیمتی، جزی نفی و مسامحه اعمال حاصله برای معاونت و مباشرت در تهیه وسایل سقط غیر قانونی	*													9
سطح جنین و فرزندآوری	برخورد سنگین جزای با مراکز و چرخه های تجارت سقط جنین و توزیع کنندگان گسترده دارو و وسایل سقط جنین	*													9
سطح جنین و فرزندآوری، سقط جناب	بزرگتری متخلفان فروش داروهای سقط و مشارکت در سقط غیرقانونی از طریق وزارت اطلاعات و دستگاههای امنیتی	*													9
سطح جنین و فرزندآوری، سقط جناب	ممنوعیت و تعیین مجازات درجه ۵ و جزای نقدی تا ۵ برابر عواید حاصله برای فعالیت مراکز سقط غیرقانونی در رستورانهای مجازی	*													9
جوانان در آستانه ازدواج	اعطای وام ۲۲۰ مایلیونی به زوجین جوان (زوج زیر ۲۵ سال و زوج زیر ۲۳ سال) و وام ۱۸۰ مایلیونی به زوجین یا سنین بالاتر یا ضمانت های آسان	*													8
جوانان در آستانه ازدواج	اختصاص مبلغ ۲۰ هزار میلیارد جهت تهیه جهیزیه خانواده های متقاضی کالای ایران (بودجه ۱۲۰۱) توسط ستاد اجرایی فرمان امام	*													8
جوانان در آستانه ازدواج	فرزایش ۲٪ امتیاز در جذب و استخدام به ازای تاهل	*													8
نواد هر فرزند	فرزایش ۲٪ امتیاز در جذب و استخدام به ازای هر فرزند	*													8
نواد هر فرزند	پوشش بیمه ای آژهایس های مادر و جنین بر اساس ضوابط قانون	*													8
نواد چند فرزند	مرخصی زایمان ۱۲ ماه کامل برای مادران بابت بارداری ۲ قلو و بیشتر	*													8
نواد چند فرزند	اعطای معادل مسکول رایگان به خانواده های دارای فرزندان چهارقلو و بیشتر	*													8
خانواده های دارای سه فرزند و بیشتر	تامین زمین یا واحد مسکول حداکثر ۲۰۰ متری به قیمت تمام شده با ۲ سال تنفس و ۸ سال سقط بندی پس از تولد فرزند سوم	*													8
خانواده های دارای سه فرزند و بیشتر	اختصاص وام ۲۰۰ مایلیونی توانایی بودجه، خرید یا ساخت مسکن برای خانواده های فاقد مسکن با باز پرداخت ۲۰ ساله مشروط به تولد فرزند سوم به بعد در سال ۱۳۹۹ یا پس از آن	*													8
خانواده های دارای سه فرزند و بیشتر	امکان استفاده مجدد از امکانات دولتی تامین مسکن خانواده های پس از تولد فرزند سه به بعد (سبز شدن فرم جامع)	*													8
خانواده های دارای سه فرزند و بیشتر	معافیت از سزای بدرفتاری در صورتی که بالای ۳۰ سال داشته باشد و در به هر دلیلی موافق به گذراندن سزای نشده باشد (بعد از گذراندن عقوبات لازم)	*													8
خانواده های دارای چهار فرزند به بعد	معافیت پدر خانواده از خدمت سربازی به شرطی که ۳۰ سال سن داشته باشد	*													8
حمایت از مادران	مرخصی یک نیم سال تحصیلی بدون احتساب در سنوات برای مادران بابت داروهای سقط جنین یا طیبه	*													8
حمایت از مادران	مرخصی یا مهینام شدن مادران دانشجو و طیبه دارای فرزند زیر ۲ سال حداکثر ۴ تا نیم سال بدون احتساب در سنوات	*													8
حمایت از مادران	آموزش غیرحضوری و مجازی مادران دانشجو و طیبه دارای فرزند زیر ۳ سال	*													8
حمایت از مادران	مرخصی زایمان ۹ ماه کامل و به درخواست مادری تولد تا دو ماه آن قبل از تولد باشد	*													8
حمایت از مادران	تشکیل مهد کودک های خانگی توسط مادران خانه دار دارای فرزند با هدف کسب درآمد برای مادران خانه دار و کاهش هزینه های مادران شاغل و اطمینان خاطر بیشتر آنها با نظارت آموزش و پرورش	*													8
حمایت از مادران	تامین فضای مناسب ریل برای تولد کودک و مادر بابت جهت اسراحت، شوردهی و نگهداری کودک در گانه امکان عمومی و دستگاهها	*													8
حمایت از مادران	تامین مهد کودک در هر دستگاه برای نگهداری کودکان مادران شاغل در دستگاه	*													8
دیات زوجین نامزد، پیشگیری از نابری	حمایت از شرکت دانش بنیان تولید اقلام و تجهیزات درمان نابری	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی	اختصاص ۵٪ از اعتبارات توسعه علوم و فناوریهای نو به تحقیقات بنیادی و تجاریسازمان درمان نابری، فرزندآوری و سلامت مادر	*													8
سطح جنین و فرزندآوری	تشکیل عنوان حاصل از جریمه و مسامحه اعمال مشارکت کنندگان در سقط غیرقانونی به خزانه جهت درمان نابری	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی	توسعه زایمان های بدون درد به میزان سالانه ۵۰٪ با تجهیز بیمارستانها و گذر مشخص به عنوان شاخص اعتبار سنجی	*													8
جوانان در آستانه ازدواج	تزیین و آموزش مهارت های سبک زندگی اسلامی و ازدواج در گانه مقاطع تحصیلی در اجرای سند تحول بنیادین آپ.	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	آموزش مسائل تربیتی باغ و ازدواج به گذر آموزش و اولیا بر اساس سبک زندگی اسلامی - ایران	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	آموزش مهارت های سبک زندگی اسلامی در گانه مقاطع تحصیلی در اجرای سند تحول بنیادین آپ.	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	اشافه کردن محتوای آموزشی در کتب درسی در راستای پندهای سیاست های کلی جمعیت و خانواده	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	بچاد و گسترش رشته های متناسب با نقش خانواده و زن در دانشگاهها و مقطع متوسطه	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	فعالیت های آموزشی، پژوهشی و فرهنگی برای دانشجویان و گذر دانشگاه ها همرا با حذف محتوای آموزشی مخالف فرزندآوری	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	آموزش مادران جهت آمادگی زایمان طبیعی	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	اختصاص حداقل ۱۰٪ بودجه برنامه های تولیدی و فیلم برای تولید محتوا با محوریت جوانان جمعیت	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	تشویق سالانه کارکنان از ازدواج کرده یا صاحب فرزند شده در روز ملی جمعیت	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	تدوین پوستر فرهنگی متناسب با سیاست های جمعیت توسط کلیه دستگاهها	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	حذف محتوای آموزشی مخالف فرزندآوری	*													8
اصلاح و تحول در من و برنامه های آموزشی و پژوهشی، فرهنگ سازی	فعالیت های آموزشی، پژوهشی و فرهنگی جهت ترویج و آگاهی بخشی سیاست های کلی جمعیت منطبق بر نقشه هفتدهی فرهنگی کشور برای دانشجویان و نیروی انسانی آموزش و اداری	*													8

تصویر ۳) نتیجه نهایی مرحله پنجم دلفی

در ادامه مشوق‌هایی که هزینه آن‌چنانی برای دولت ایجاد نخواهد کرد؛ اما وجود آن‌ها در کنار مشوق‌های کلیدی تأثیر مثبتی در جامعه به‌منظور اشاعه این گزاره که حاکمیت به فکر فرزندآوری و حمایت از خانواده‌ها است، بیان می‌گردند. البته مجدد یادآوری می‌شود، این مشوق‌ها به‌تنهایی ارزشی برای فرزندآوری ندارند و تنها تلطیف‌کننده فضای جامعه در راستای این مهم هستند.

جدول ۵) مشوق‌های مکمل در کنار مشوق‌های کلیدی

معافیت پدر خانواده از خدمت سربازی به شرطی که ۳۰ سال سن داشته باشد	موافقت با کاهش نوبت کاری شب مادران دانشجو دارای فرزند زیر ۲ سال
مرخصی یا میهمان شدن مادران دانشجو و طلبه دارای فرزند زیر ۲ سال حداکثر تا ۴ نیم‌سال بدون احتساب در سنوات	آموزش غیرحضور و مجازی مادران دانشجو و طلبه دارای فرزند زیر ۳ سال
افزایش سهمیه سقف استاد راهنمایی برای استاد دارای دانشجوی باردار یا دارای فرزند شیرخوار	مرخصی یک نیم‌سال تحصیلی بدون احتساب در سنوات برای مادر باردار دانشجو یا طلبه
کسر تعهدات قانون خدمات پزشکان و پیراپزشکان به‌ازای هر فرزند ۶ ماه برای مادران	گذراندن تعهدات قانون خدمات پزشکان و پیراپزشکان در محل سکونت خود برای مادران
افزایش محدوده سنی در استخدام جدید به‌ازاء تأهل و برای هر فرزند از یک تا ۵ سال	مرخصی زایمان ۹ ماه کامل و به درخواست مادر می‌تواند تا دو ماه آن قبل از تولد باشد
اعطای دورکاری به مادران باردار حداقل به مدت ۴ ماه	افزایش ۲٪ امتیاز در جذب و استخدام به‌ازای تأهل و هر فرزند
معافیت از سربازی پدر خانواده در صورتی که بالای ۴۰ سال داشته باشد و در به هر دلیلی موفق به گذراندن سربازی نشده بودند	تخفیف ۵۰ تا ۷۰ درصدی هزینه‌های پایان کار، عوارض ساخت‌وساز، تخصیص شبکه، انشعابات و خدمات نظام‌مهندسی برای خانواده سه فرزند و بیشتر
اختصاص ۷۰٪ ظرفیت منازل مسکونی سازمانی به کارکنان فاقد مسکن با حداقل ۳ فرزند	تخفیف ۲۰٪ دوره‌های آموزشی تربیتی و هنری قانون پرورش فکری برای فرزندان خانواده‌های سه فرزندی
پیش‌بینی صددرصد تخفیف پروانه ساختمانی در بودجه سنواتی از محل منابع عمومی برای خانواده‌های دارای سه فرزند	نیم‌بها شدن هزینه موزه‌ها و اماکن تاریخی فرهنگی ورزشی و سینماها برای مادران دارای ۳ فرزند و بیشتر به همراه خانواده
امکان استفاده مجدد از امکانات دولتی تأمین مسکن خانواده‌ها پس از تولد فرزند سه به بعد (سبز شدن فرم جیم)	کاهش عوارض ساخت‌وساز تا ۵۰٪ برای خانواده ۳ فرزند و تا ۷۰٪ برای خانواده ۴ فرزند و سایر تخفیفات

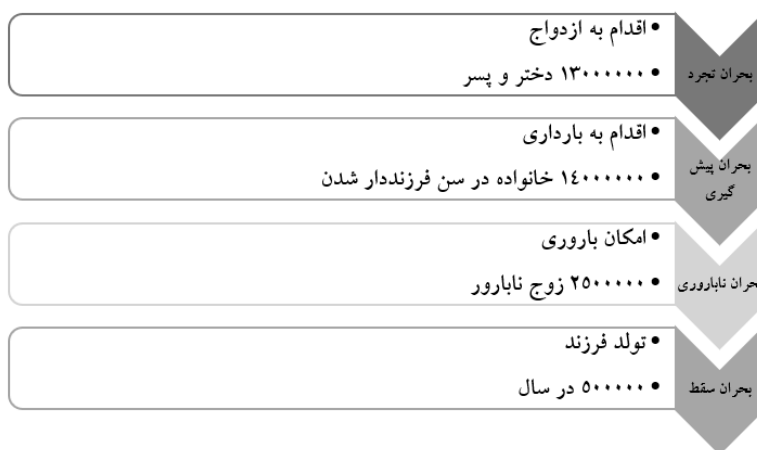
مُرخصی زایمان ۱۲ ماه کامل برای مادران باردار دارای ۲ قلو و بیشتر	عدم جواز تعدیل والدین دارای ۳ فرزند
اختیاری بودن شیفت شب برای مادران باردار و دارای فرزند شیرخوار تا ۲ سال و برای پدر تا ۱ ماهگی فرزند به جز در بخش خصوصی	تعویق تعهدات قانون خدمات پزشکان و پیراپزشکان برای مادران باردار و دارای فرزند زیر دو سال تا ۲ سال
اعطای منزل مسکونی رایگان به خانواده‌های دارای فرزندان چهارقلو و بیشتر	

ب) سیاست‌های پیشنهادی خارج از قانون

با بررسی بیشتر و گفتگو با صاحب‌نظران این موضوع می‌توان به این نتیجه رسید که مشوق‌های مطروحه در قانون کافی نیستند و برای تحقق هدف باید گام‌های مثمرتری برداشت. در این بخش نگاهی کوتاه به گره‌های مهم در خصوص جمعیت انداخته می‌شود و با بیان پیشنهادهایی در این راستا، سعی می‌شود تا سیاست‌های جدید و کاراتری را در کنار سایر مشوق‌ها پیشنهاد داد.

به نظر می‌رسد که بحث فرزندآوری، فارغ از مسائل فرهنگی که بی‌شک اهمیت بسیاری در این موضوع به خود اختصاص می‌دهد (که حل آن نیازمند اقدامات بلندمدت و مستمر است)، چهار بحران اصلی در مقابل خود دارد. اولین بحران، بحث کاهش میل ازدواج جوانان و بالارفتن سن ازدواج است. بحران دوم، بحث پیشگیری از فرزند دار شدن است. بحران سوم، مشکل ناباروری است و بحران چهارم، بحران سقط چنین است.

تصویر ۴) جامعه درگیر در بحران‌های چهارگانه

این چهار بحران همان‌طور که در تصویر بالا مشاهده می‌شود، همانند سدی محکم، سیل عظیمی از مخاطب را پشت سر خود نگه داشتند که می‌توان با طراحی سیاست‌های اختصاصی برای هر بحران، در راستا تحقق هدف یعنی افزایش نرخ باروری حداقل تا ۲٫۱ تلاش کرد.

بحران تجرد

در خصوص بحران تجرد، آنچه بیش از هر مشوقی مؤثر است، اقدامات فرهنگی توسط علما و فعالان فرهنگی و رسانه‌ها در خصوص ازدواج به‌موقع جوانان است. ازدواجی که متأسفانه به دلیل غلبه سبک زندگی غربی و هجده‌های رسانه‌های داخلی و خارجی، روزبه‌روز بیشتر به تأخیر می‌افتد. در کنار این اقدامات، دولت می‌تواند با اعمال سیاست‌های مؤثر در این موضوع بیشتر از این مؤثر باشد. در این پژوهش تعدادی از این پیشنهادات در ادامه بیان می‌گردند.

جدول ۶) لیست مشوق‌ها جهت حل بحران تجرد

به‌منظور تشویق زوجین جوان (زوج زیر ۲۵ سال و زوجه زیر ۲۳ سال) به ازدواج در کلان‌شهرها (بالای ۵۰۰ هزار جمعیت)، مبلغ وام ازدواج به ۴۰۰ میلیون تومان افزایش پیدا کند.
کاهش مدت تحصیل دانشجویان بالاخص خانم‌ها در مقطع کارشناسی با تعریف مواد درسی به‌منظور ورود سریع‌تر خانم‌ها به پروسه ازدواج
وزارت گردشگری موظف است برای زوجین جوان (زوج زیر ۲۵ سال و زوجه زیر ۲۳ سال) هتل در یکی از شهرها به انتخاب زوجین به مدت یک هفته به‌عنوان ماه عسل به صورت رایگان رزرو نماید.
طرح توافقتنامه بین دولت و کارخانه‌های تولید لوازم‌خانگی برای فروش با تخفیف ۳۰ درصدی لوازم ضروری زندگی به جوانان در شرف ازدواج و تامین آن از طریق بودجه و کمک‌های مردمی
حذف کردن سربازی اجباری یا تعدیل آن برای جوانان متأهل
استفاده از ظرفیت سلبریتی‌های فضای مجازی و رسانه‌های جایگزین صداوسیما در راستای تشویق به ازدواج

بحران پیشگیری

در خصوص بحران پیشگیری، توجه به این نکته ضروری است که مخاطبان عمده این بحران سه دسته خانواده هستند. دسته اول خانواده‌هایی هستند که پنج سال از ازدواج آنها می‌گذرد و هنوز به دلایلی صاحب فرزند نشده‌اند. برای این گروه علاوه بر علل فرهنگی و

عقیدتی که مانع از فرزند دار به موقع می شود، علل اقتصادی در رتبه بعدی هستند که دولت و فعالان فرهنگی باید در راستای حل این علل اقداماتی را انجام دهند که سیاست های پیشنهادی قانون کفایت می کند.

دسته دوم، خانواده هایی هستند که صاحب سه فرزند هستند و برای فرزند دار شدن اقدام می نمایند. در اصطلاح به این خانواده ها، در صورت فرزند دار شدن خانواده های باشکوه گفته می شود. دولت می تواند با اعمال سیاست های تشویقی مؤثر در راستای فرزند دار شدن این قشر، آنها را برای این مهم ترغیب کند. برخی از این مشوق ها عبارت اند از:

جدول (۷) لیست مشوق ها به منظور حل بحران فرزندآوری برای خانواده های باشکوه

وزارتخانه های آموزش و پرورش، علوم تحقیقات و فناوری بهداشت، درمان و آموزش پزشکی موظف هستند برای فرزندان خانواده باشکوه در تمامی مراحل تحصیل و مهدکودک، ۵۰ درصد تخفیف شهریه اعمال نمایند
وزارتخانه های عتف، بدهی موظف هستند برای والدین دانشجوی خانواده باشکوه، امکان افزایش سنوات تحصیلی تا ۴ نیمسال و حداقل واحدهای درسی در هر ترم، دو واحد کمتر از دیگر دانشجویان و تا ۵۰ درصد از واحدهای درسی به صورت نیمه حضوری یا مجازی را فراهم نمایند.
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است نمادها، تصاویر و تبلیغات ذیل بندج ماده ۲۸ قانون حمایت از خانواده جوانی جمعیت را با الگوی خانواده باشکوه طراحی و ابلاغ نماید
دولت در سال اول برنامه هفتم موظف است تمهیدات لازم برای بازنشستگی مادران شاغل خانواده باشکوه را با داشتن هر میزان سابقه کار در صورت تمایل و درخواست ایشان، علاوه بر میزان سنوات، به ازای هر فرزند، با یک سال افزایش سنوات فراهم نماید
کلیه دستگاه های مذکور در ماده ۵ قانون مدیریت خدمات کشوری و ماده ۲۹ قانون برنامه ششم توسعه موظف هستند، پدران خانواده باشکوه دارای قرارداد کار معین و پیمانی در طول برنامه هفتم پس از احراز شرایط گزینش نسبت به تبدیل وضعیت رسمی قطعی اقدام نمایند
واحدهای غیردولتی مشمول قانون کار در صورت به کارگیری پدر خانواده باشکوه از ۵۰ درصد حق بیمه کارفرمایی آن فرد معاف می باشند. دولت مکلف به پرداخت ۵۰ درصد حق بیمه معاف شده به صندوق می باشد.
دولت موظف است برای تأمین مسکن خانواده باشکوه، از طریق ۳۰ درصد منازل اجاره به شرط تملیک یا تسهیلات مسکن بلندمدت با کارمزد حداکثر ۴ درصد و یا ودیعه مسکن استیجاری، اقدام نماید.

وزارت صنعت، معدن و تجارت موظف است مجوز واردات یک دستگاه خودرو خارجی غیر لوکس مناسب خانواده باشکوه اعم از نو یا کارکرده بدون هزینه‌های دولتی از جمله عوارض واردات و بدون هیچ شرط دیگری تا سقف ۴۰ درصد واردات خودرو فراهم نماید.
وزارت راه و شهرسازی موظف است که برای این خانواده‌ها، در صورت درخواست بلیت قطار و اتوبوس با تخفیف هشتاد درصد برای سفرهای بین‌شهری و بلیت هواپیما برای سفرهای داخلی با تخفیف ۵۰ درصد ارائه دهد.
وزارت گردشگری موظف است برای این خانواده‌ها در صورت درخواست، هزینه هتل‌های داخلی را با ۵۰ درصد تخفیف محاسبه کند.
وزارت ورزش و جوانان موظف است باشگاه‌های ورزشی همراه با مهدکودک را برای مادران این خانواده‌ها تدارک ببیند.
دو ماه مرخصی تشویقی با حقوق برای پدر خانواده در صورتی که در ادارات دولتی در حال اشتغال باشد
وزارت بهداشت موظف است که داروهای درمانی و مکمل مخصوص کودک و مادر را با تخفیف ۵۰ درصدی در اختیار خانوارها بگذارد.
کمک‌هزینه کلاس‌های آموزشی و آموزش‌های فرا مدرسه‌ای به صورت سالانه برای فرزندان ۸ تا ۱۵ سال به مبلغ ۲ میلیون برای هر فرزند
تخفیف ۳۰ تا ۴۰ درصدی برای خرید لوازم کمک آموزشی الکترونیکی مانند لپ‌تاپ و تلفن همراه و پرداخت مبلغ توسط دولت هر ۳ سال یکبار و سقف سه بار
اخذ ۳/۲ مالیات از والدین کارمند و کارگر این خانوارها

دسته سوم، خانواده‌هایی هستند که بر اساس غلبه این گزاره نادرست که سن بارداری بی‌خطر برای زنان، ۳۵ سال است، دیگر تمایلی به فرزند دار شدن ندارند. در حالی بنا بر نظر سازمان بهداشت جهانی، سن بارداری مطمئن از ۱۵ تا ۴۹ سالگی بیان شده است. دولتمردان در کنار فعالان فرهنگی و رسانه‌ای که مسئولیت فرهنگی کار را به دوش می‌کشند، می‌توانند با اعمال سیاست‌های مختلف اقتصادی و شغلی، این خانوارها را که در این پژوهش از آنها به خانوارهای طلایی نام‌برده می‌شوند، تشویق به فرزندآوری در بالای سن ۳۸ سالگی مادر بکنند. در ادامه برخی از این سیاست‌های پیشنهادی تقدیم می‌گردد.

جدول ۸) لیست مشوق‌ها به‌منظور حل بحران فرزندآوری برای خانواده‌های طلایی

پرداخت وام فرزند دوم به مادرانی که فرزند اول آنها بعد از ۳۸ سالگی بدنیا آمده است و وام فرزند سوم به مادرانی که فرزند دوم آنها بعد از ۳۸ سالگی بدنیا آمده است و ...
پرداخت دوبرابری هدیه بلاعوض (۴ میلیون تومان) جهت سرمایه‌گذاری بورس بنام فرزندان
پانزده روز مرخصی تشویقی با حقوق در صورتی‌که پدر در ادارات دولتی مشغول به کار باشد
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است نمادها، تصاویر و تبلیغات ذیل بندج ماده ۲۸ قانون حمایت از خانواده جوانی جمعیت را با الگوی خانواده دارای فرزند طلایی را طراحی و ابلاغ نماید
کاهش سن بازنشستگی مادر به مدت دو سال به‌ازای تولد فرزند بعد از چهل‌سالگی
وزارت صنعت، معدن و تجارت موظف است مجوز واردات یک دستگاه خودرو خارجی غیر لوکس مناسب خانواده باشکوه اعم از نو یا کارکرده بدون هزینه‌های دولتی از جمله عوارض واردات و بدون هیچ شرط دیگری تا سقف ۴۰ درصد واردات خودرو فراهم نماید.

بحران ناباروری

در خصوص تعریف این بحران می‌توان این‌چنین گفت که باردار نشدن یک زوج بعد از گذشت یک سال، بدون داشتن هرگونه وسیله جلوگیری از بارداری را ناباروری می‌گویند. میانگین این بحران در جهان ۱۰ تا ۱۵ درصد است؛ اما متأسفانه در ایران این آمار تا ۲۰،۲ درصد هم‌افزایش پیدا می‌کند. ۴۰ درصد آن به‌خاطر مشکلات خانم، ۴۰ درصد مشکلات آقا، ۱۵ درصد عوامل مشترک و ۵ درصد عوامل ناشناخته است.

در خصوص درمان بحث ناباروری و اهمیت آن هیچ شکی نیست و دولت باید تمام توان خود را در راستای توانمندسازی این مهم بردارد که وزارت بهداشت و درمان پزشکی طرح مفصل و جامعی را در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت طراحی کرده است؛ اما نکته مهم در این میان این است که دولت نباید حساسی آن‌چنانی برای این موضوع در راستای افزایش جمعیت باز کند. چرایی این موضوع در ادامه به‌صورت مختصر عرض خواهد شد.

در حال حاضر در کشور، ۱۹ میلیون زن شوهردار در محدود سن فرزندآوری وجود دارند که بر اساس آمار رسمی ۲۰ درصد از این خانوار متأسفانه نابارور هستند. این یعنی حداکثر ۳،۲ میلیون خانواده درگیر ناباروری هستند و به این آمار هر سال ۸۸ هزار زوج دیگر افزوده

می‌شوند. از این تعداد با فرض انجام تمام مراحل زمانبر و هزینه‌بر، در بهترین حالت ۱۰ تا ۱۲ درصد فرزنددار می‌شوند (این آمار در پیشرفته‌ترین موسسات پزشکی جهان نزدیک به ۳۰٪ است) و باقی این تعداد متأسفانه نتیجه‌ای نمی‌گیرند. این آمار یعنی در بهترین حالت ۴۰۰ هزار نوزاد متولد خواهد شد و بعد از عدم نتیجه معمولاً آن جمعیت ۳,۲ میلیونی از پروسه درمان خارج می‌شوند. از این رو می‌توان به گفته کارشناسان به این نتیجه رسید که سرمایه‌گذاری در حوزه ناباروری تأثیری بر نرخ باروری نخواهد داشت. البته این به معنای آن نیست که دولت از اقدامات حمایتی خود در راستای کمک به خانواده‌های نابارور دست بردارد و پوشش بیمه‌ای و حمایت‌های مالی و معنوی خود را باید همانگونه که در متن قانون آمده است، اجرا کند. (اکبری، ۱۴۰۲)

بحران سقط جنین

یکی از تلخ‌ترین موضوعاتی که این سال‌ها کشور شاهد آن است، بحث سقط جنین است. بر اساس آمار و ارقام سالانه ۵۳۰ هزار سقط جنین در کشور انجام می‌شود که بر اساس پژوهش‌های انجام شده، بیش از ۵۰ درصد سقط‌ها توسط داروهای شیمیایی، نزدیک ۳۰ درصد کورتاژ، ۱۵ درصد داروهای گیاهی و ۵ درصد دستکاری‌های مکانیکی و سایر موارد عامل سقط جنین بوده است. ۹۵٪ این آمار مربوط به سقط جنین‌های جنایی، ۳٪ درمانی و تنها ۲٪ خود به خود بوده است و متأسفانه بیش از ۹۰٪ سقط جنین‌ها، سقط جنین‌های حلال زاده هستند. (صادق پور، ۲۰۲۳)

در خصوص بحث سقط جنین با توجه به حلال‌زادگی بخش زیادی از جنین‌های سقط شده، موضوع اساسی، اقدامات فرهنگی است که فقدان آن در جامعه امروز بسیار احساس می‌شود. علاوه بر این موضوع، سیاست‌هایی که در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در این خصوص ذکر شده‌اند که بیشتر سیاست‌هایی از جنس برخورد قانونی با متخلفین است، سیاست‌های قابل توجهی هستند که انجام آنها توسط دولت بی‌شک نتیجه‌بخش خواهد بود؛ اما علاوه بر آن سیاست‌ها، این موارد هم پیشنهاد می‌شوند:

جدول شماره ۹) لیست مشوق‌ها به منظور حل بحران سقط‌جنین

تأکید بیش‌ازپیش حرمت سقط‌جنین توسط مراجع تقلید و رسانه‌ای کردن این فتاوا
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است که با ساخت فیلم‌های سینمایی و سریال‌های شبکه خانگی، در راستای بیان عوارض سقط‌جنین بر مادر اقدام نماید
پرداخت کارانه به شبکه خانه‌های بهداشت متناسب با عملکرد آنها در برقراری ارتباط (با حفظ محرمانگی) بین خانواده‌هایی که به هر دلیلی قصد سقط‌جنین دارند با خانواده‌هایی که به دلیل مشکلات ناباروری قادر به فرزند دار شدن نمی‌باشند. با این شرط که هر زمانی که خانواده صاحب فرزند با انتقال فرزند به خانواده منصرف شد، حق با خانواده صاحب فرزند است.

در پایان امر، پیشنهادهای فارغ از این موارد، بیان می‌شود که امید آن می‌رود با تحقق آنها بتوان در راستای افزایش نرخ باروری گام برداشت.

جدول شماره ۱۰) لیست مشوق‌های کلی خارج از بحران‌ها

وزارت بهداشت موظف است که از طریق اقدامات رسانه‌ای و شبکه سراسری بهداشت، در جهت تقویت این انگاره که بارداری در زنان موجب کاهش معنادار ابتلا آنان به اقسام مختلف سرطان و بیماری‌های شایع رحمی می‌شود، اقدام نماید.
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است که با ساخت فیلم‌های سینمایی و سریال‌های شبکه خانگی، در راستای بیان عوارض تک‌فرزندی اقدام نماید
اجرای کمپین صاحب‌خانه خوب توسط رسانه‌ها و همراهی مراجع تقدیم با آن
راه‌اندازی سامانه جامع املاک (شامل سامانه جایگزین دیوار و سامانه ثبت قرارداد) توسط دولت برای کاهش مراجعت مردم به املاک
اعطای معافیت از پرداخت عوارض شهرداری (مسکن، خودرو و ساخت‌وساز) برای مالکانی که با اقرار مستأجر، با قیمت مناسب منزل را اجاره داده‌اند.
فرهنگ‌سازی رسانه‌ها در خصوص تغییر رویه مصرف‌کننده بودن نوجوانان و تبدیل شدن به تولیدکننده بودن مولد بودن
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است به خانواده‌های دارای ۳ فرزند و بیشتر سالیانه (تا ۵ سال) بن تخفیف ۶۰ درصدی نمایشگاه کتاب اختصاص دهد.

پرداخت کارانه به شبکه خانه‌های بهداشت متناسب با عملکرد آنها برای منصرف کردن خانوارها از سقط‌جنین
استفاده از ظرفیت بیانات و فتاوی مراجع تقلید جهت بیان ضرورت و وجوب شرعی فرزندآوری
اعطای زمین کشاورزی در یکی از روستاهای محل تولد یا سکونت به متراژ ۵۰۰ متر با کاربری کشاورزی برای فرزند چهارم به بالا (یک بار)
صدور شناسه جنین بر پایه کد ملی مادر و ارائه خدماتی همچون: امکان بیمه برای جنین علاوه بر مادر، ملاحظه نصف عائله و نصف یارانه تا زمان تولد همچون دیگر فرزندان، صدور کارت جنین و مادر، ارائه رایگان بخشی از داروهای مکمل بارداری، ارائه خدمات شهری، بن خرید کتاب.
پرداخت وام ۱۵۰ میلیونی به مادران خانه دار برای ایجاد مشاغل خانگی متناسب با شأن مادری با سود چهاردرصد و اقساط ۱۲ ساله
دولت با مشارکت ستاد اجرایی فرمان امام موظف است به خانواده‌های دارای دو فرزند، پوشک و شیرخشک با قیمت یارانه‌ای (دو بسته پوشک و ۲ جعبه شیرخشک خوب) و به خانواده‌های سه فرزند (سه بسته پوشک و سه جعبه شیرخشک) و به خانواده ۴ فرزند و بالاتر (۴ بسته پوشک و ۴ جعبه شیرخشک) ارائه دهد. (تا ۲ سالگی فرزند تازه متولد شده)

نتیجه‌گیری

سیاست‌های جمعیتی در مسیر توسعه کشورها نقش مهمی دارند. با مرور سیاست‌های جمعیتی اجرا شده در کشور و سیاست پیشنهاد شده کنونی، به نظر می‌رسد زمان پایان‌دادن به شیوه عمل مقطعی و آزمون‌وخطا در این حوزه به سر آمده است. آنچه مهم است استخراج ابعاد و عوامل مؤثر بر سیاست‌گذاری کلان جمعیت و تلاش به‌منظور طراحی چارچوبی جامع برای سیاست‌گذاری جمعیت در ایران است. به‌طور کلی در سیاست‌های جمعیتی، باید ابعاد اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی توسعه پایدار با اولویت فرهنگی را برای رشد جمعیت با هم در نظر گرفت و بین آنها تعادل به وجود آورد.

از این‌رو در این پژوهش و در وهله اول به سراغ سیاست‌های مندرج در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت رفته شد و در چهار بخش مشوق‌های کلیدی بر اساس نظر کارشناسان و در قالب تکنیک دلفی مشخص شد. در گام بعدی بر اساس نظر کارشناسان، بحران‌های اصلی مؤثر

در بحث جمعیت شناسایی شدند و برای هر کدام سیاست‌هایی پیشنهاد شد که در قانون بدان‌ها اشاره نشده است.

پیشنهادات برتر خارج از برنامه:

- حل بحران تجمرد:

۱. به منظور تشویق زوجین جوان (زوج زیر ۲۵ سال و زوجه زیر ۲۳ سال) به ازدواج در کلان شهرها (بالای ۵۰۰ هزار جمعیت)، مبلغ وام ازدواج به ۴۰۰ میلیون تومان افزایش پیدا کند؛

۲. حذف کردن سربازی اجباری یا تعدیل آن برای جوانان متأهل؛

۳. طرح توافقنامه بین دولت و کارخانه‌های تولید لوازم خانگی برای فروش با تخفیف ۳۰ درصدی لوازم ضروری زندگی به جوانان در شرف ازدواج و تامین آن از طریق بودجه و کمک‌های مردمی؛

۴. کاهش مدت تحصیل دانشجویان بالاخص خانم‌ها در مقطع کارشناسی با تعریف مواد درسی به منظور ورود سریع‌تر خانم‌ها به پروسه ازدواج.

- حل بحران پیشگیری:

۱. پرداخت تشویقی‌های خاص (فارغ از بحث کارانه) به کارمندان خانه‌های بهداشت منتشر شده در سطح محلات بر اساس افزایش میزان زاد و ولد در منطقه تحت پوشش در مقایسه بازه شش ماهه قبل؛

۲. حمایت‌های ویژه بر اساس پیشنهادات مطروحه در مباحث بالا از خانواده‌های باشکوه و خانواده‌های طلایی؛

۳. دولت با مشارکت ستاد اجرایی فرمان امام موظف است به خانواده‌های دارای دو فرزند، پوشک و شیرخشک با قیمت یارانه‌ای (دو بسته پوشک و ۲ جعبه شیرخشک خوب) و به خانواده‌های سه فرزند (سه بسته پوشک و سه جعبه شیرخشک) و به خانواده ۴ فرزند و بالاتر (۴ بسته پوشک و ۴ جعبه شیرخشک) ارائه دهد. (تا ۲ سالگی فرزند تازه متولد شده)؛

۴. وزارت صنعت، معدن و تجارت موظف است مجوز واردات یک دستگاه خودرو خارجی غیر لوکس مناسب خانواده باشکوه اعم از نو یا کارکرده بدون هزینه‌های دولتی از جمله عوارض واردات و بدون هیچ شرط دیگری تا سقف ۴۰ درصد واردات خودرو فراهم نماید.

- حل بحران ناباروری:

۱. مباحث مطروحه در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت اکتفا می‌کند.

- حل بحران سقط جنین:

۱. برقراری ارتباط (با حفظ محرمانگی) بین خانواده‌هایی که به هر دلیلی قصد سقط جنین دارند با خانواده‌هایی که به دلیل مشکلات ناباروری قادر به فرزند دار شدن نمی‌باشند. با این شرط که هر زمانی که خانواده صاحب فرزند با انتقال فرزند به خانواده منصرف شد، حق با خانواده صاحب فرزند است.

۲. پرداخت کارانه به شبکه خانه‌های بهداشت متناسب با عملکرد آنها در برقراری ارتباط (با حفظ محرمانگی) بین خانواده‌هایی که به هر دلیلی قصد سقط جنین دارند با خانواده‌هایی که به دلیل مشکلات ناباروری قادر به فرزند دار شدن نمی‌باشند. با این شرط که هر زمانی که خانواده صاحب فرزند با انتقال فرزند به خانواده منصرف شد، حق با خانواده صاحب فرزند است.

پیشنادهای پژوهشی

۱. انجام پژوهش‌هایی در راستای چگونگی کاهش سقط جنین در جامعه؛

۲. انجام پژوهش‌هایی در راستای چگونگی انجام فعالیت‌های فرهنگی در راستای

ترغیب خانواده‌ها به فرزندآوری؛

۳. انجام پژوهش‌هایی در راستای راه‌های غیرپزشکی کاهش ناباروری‌های اولیه و

ثانویه.

فهرست منابع

- Ahmadi Fazlullah, Nasiriani Khadijah, Abazari Parvaneh, (۲۰۰۷), Delphi technique; A tool in research, Iranian Journal of Education in Medical Sciences, Spring and Summer, ۸(۱), page ۱۸۵-۱۷۵. (In persian)
- Future Health Research Institute, (۲۰۱۳), analysis of general population policies announced by the Supreme Leader, Faculty of Medical Sciences and Health Care Services, Kerman, second edition. (In persian)
- Gasper, t (2015), strategia sapiens-strategic foresight in a new perspective, foresight, glossary of futures studies terms, retrieved june 30, 2012, from <http://www.audienceialogue.net/gloss-fut.html>
- Hajiani Ebrahim, (۲۰۱۶), Basic principles and methods of future research, Imam Sadegh University Publications, ۱th edition. (In persian)
- Hosseinzadeh Javad, (۲۰۱۸), Demographic window, human capital management and sustainable economic growth in the second step of Iran's Islamic revolution, Journal of Official Statistics of Iran, Volume ۳۰(۱), pp. ۱۵۴-۱۲۱ (In persian)
- Islamic Council, (۲۰۲۱/۱۰/۱۶), Family and Youth Protection Law, B۲n.ir/z۳۰۳۴۵
- Keshavarz Turk Mohsen, (۲۰۱۷), the evolution of strategic foresight (routing public policy), Center for Scientific Policy Research of the country, first edition. (In persian)
- Roustaei mehrangiz, Moghadisi Mohammad Baqer, (۲۰۲۱), evaluation of population policies in the measure of the principles of criminalization; With an emphasis on the family protection law and the youth of the population, scientific journal of criminal law and criminology research, volume ۱۰, volume ۲۰, pp. ۱۵۰-۱۱۷ (In persian)
- Rahmani Abdullah, Vazirinejad Reza, Ahmadinia Hassan, Rezaian Mohsen, (۲۰۱۹), methodological basics and applications of the Delphi method, Journal of Rafsanjan University of Medical Sciences, volume ۱۹, August ۲۰۱۹, pp. ۵۱۵to ۵۳۸ (In persian)
- Rahnavard Farajollah, (۲۰۲۲), general policies of development programs: a case study of Iran, Development Management Process Quarterly, Volume ۳۵, Vol. ۳, pp. ۵۵-۳ (In persian)
- Sadeghi Rasool, Abbasi Shawazi Mohammad Jalal, Mahmoudiani Sirajuddin, (۲۰۱۴), Youth inflation of the population, research gaps and policy requirements, Journal of the Iranian Demographic Society, Volume ۱۰, Vol. ۱۹, pp. ۴۳-۹ (In persian)
- Sadeghpour Mohammad Jaafar, (۲۰۲۳), a reflection on the legislator's new approach to abortion in the Family and Youth Protection Law, Journal of Women and Family Studies, Volume ۱۱, No. ۲۸, pp. ۱۲۷-۱۰۸ (In persian)
- Seyyed Ali Khamenei, (۲۰۱۳/۰۲/۳۰), General Policy Document of the population, website of Ayatollah Khamenei Works Preservation and Publishing Office, B۲n.ir/e.۴۶۱۱۱ (In persian)

- Seyyed Ali Khamenei, (۲۰۱۷), Statement of the Second Step of the Islamic Revolution, Ayatollah Khamenei Works Preservation and Publishing Office website, B۲n.ir/r.۳۱۹۰۴ (In persian)
- Seyyed Ali Khamenei, (۲۰۲۲/۰۹/۱۲), document of the general policies of the ۷th development program, website of Ayatollah Khamenei's works preservation and publication office, B۲n.ir/m.۹۷۲۴۵ (In persian)
- Seyyed Ali Khamenei, (۲۰۱۸/۰۷/۲۲), Document of the Islamic-Iranian model of progress, website of the Office of Ayatollah Khamenei, B۲n.ir/f.۸۳۴۹۲ (In persian)
- Shamsaldini Mohammad, Soleimani Gholamreza, (۲۰۲۲), the future scenarios of the demographic and economic situation of Iran through the window of opportunity of the demography window, Islamic Revolution Quarterly, Volume ۳, Vol. ۴, pp. ۱۱۶-۹۹ (In persian)
- Taghavi Nematullah, (۱۳۷۸), Basics of Demography, Tehran, Sociologist and Daniyal Society, ۴th edition. (In persian)
- Thirteenth government, (۲۰۲۳/۰۶/۲۰), proposed bill of the thirteenth government for the seventh development plan, B۲n.ir/g۳۲۷۲۱ (In persian)

